

Іван ПУЗЕНКО,

orcid.org/0009-0008-7469-4830

*старший викладач кафедри художньої кераміки, дерева, скульптури та металу
Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва
і дизайну імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) puzenko_i@kdidpamid.edu.ua*

Юлія ХАЛМУРАДОВА,

orcid.org/0000-0002-9349-231X

доктор філософії,

*доцент кафедри художньої кераміки, дерева, скульптури та металу
Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва
і дизайну імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) y.royik@gmail.com*

ФОРМОТВОРЧІ ЗАСАДИ ВИГОТОВЛЕННЯ СТОЛОВОЇ КЕРАМІКИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Стаття розкриває особливості формотворчих засад виготовлення кераміки трипільської доби за інформаційними джерелами та наявними наочними матеріалами культури Трипілля-Жукотень, містить їх ґрунтовний опис та характеристику. Відзначається, що для землеробських культур Балкано-Карпатського регіону доби неоліту та енеоліту була характерна наявність в трипільській кераміці двох великих категорій кераміки – кухонної та столової. Також, в окрему групу виділялись предмети тарного призначення.

У статті висвітлено розмаїтість асортиментного складу столової кераміки трипільської доби. Аналізуються особливості технології створення керамічних форм столової кераміки, специфіка знарядь праці трипільських гончарів. Зазначається, що при виробництві столової кераміки трипільські майстри найбільше уваги приділяли функції, щоб керамічні вироби були зручними в користуванні за різноманітним призначенням, та технології виготовлення. Виробництво столової кераміки розглядається авторами у контексті послідовних зв'язків та етапів: вибір глини та її підготовка, конструювання форми виробу, обробка поверхні, декорування, орнаментация та випали. Підіймається проблема узагальнення та систематизації виражальних засобів, що використовувалися майстрами для створення трипільської столової кераміки. Адже, трипільські гончарі при виробництві цієї категорії кераміки досягли найвищого рівня майстерності, не тільки в технологічному, а й у художньо-естетичному плані.

Водночас автори здійснили спробу довести тезу, що форми керамічних виробів, які були виготовлені нашими пращурами в добу неоліту, можуть надихати сучасних художників-керамістів на створення нового синтезуючого стилю у сучасному дизайні керамічних виробів. Зазначено, що трипільська традиція виготовлення столової кераміки є органічно з'єднаною з тисячолітньою історією людства і безпомилково вважається важливим чинником розвитку мистецтва, зокрема українського.

Ключові слова: *трипільська культура, столова кераміка, формотворчі та художньо-виражальні засади, глина, технологія.*

Ivan PUZENKO,

orcid.org/0009-0008-7469-4830

*Senior Lecturer at the Department of Artistic Ceramics, Wood, Sculpture and Metal
Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts Art and Design named after Mykhailo Boychuk
(Kyiv, Ukraine) puzenko_i@kdidpamid.edu.ua*

Julia KHALMURADOVA,

orcid.org/0000-0002-9349-231X

Doctor of Philosophy,

*Associate Professor at the Department of Artistic Ceramics, Wood, Sculpture and Metal
Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts Art and Design named after Mykhailo Boychuk
(Kyiv, Ukraine) y.royik@gmail.com*

MOLDING PRINCIPLES OF MANUFACTURING CERAMIC TABLEWARE OF THE TRIPOLI AGE

The article reveals the peculiarities of molding principles of the production of ceramics of the Trypillian period according to information sources and available visual materials of the Trypillia-Cucuteni culture, contains their well-founded description and characteristics. It is noted that for the agricultural cultures of the Balkan-Carpathian region, the production of Neolithic and Eneolithic ceramics was characterized by the presence of two large categories in Trypillian ceramics – kitchen and dining. Also, in a separate group, there were objects of container purpose.

The article highlights the diversity of the assortment composition of ceramic tableware of the Trypillian period. The peculiarities of the technology of creating ceramic forms of table ceramics, the specifics of the tools of the Trypillian potters are analyzed. It is noted that during the production of table ceramics, Tripoli masters paid the most attention to the functions, so that the ceramic products were convenient to use for various purposes, and to the manufacturing technology. The production of table ceramics is considered by the authors in the context of the following connections and stages: selection of clay and its preparation, construction of the product form, surface treatment, decoration, ornamentation and fallout. The problem of summarizing and systematizing the means of expression used by masters to create Trypillian table ceramics is raised. After all, Trypillian potters have achieved the highest level of ceramic skill in the production of this category, not only technologically, but also artistically and aesthetically.

At the same time, the authors made an attempt to prove the thesis that the forms of ceramic products, which were made by our ancestors in the Neolithic era, can inspire modern ceramic artists to create a new style of synthesis in the modern design of ceramic products. It is noted that the Trypillian tradition of making table ceramics is organically connected with the thousand-year history of mankind and is an unmistakably positive factor in the development of art, in particular Ukrainian art.

Key words: *Trypillian culture, ceramic tableware, molding and artistic principles, clay, technology.*

Постановка проблеми. Історія виникнення гончарства є складовою розвитку людства та витоків коренів сучасної цивілізації, зокрема цивілізації сучасної України, її традицій та культури. Керамічні вироби трипільської культури, котрими наші пращури користувалися на зорі зародження цивілізації Європи, є актуальним, проте все ще недостатньо дослідженим явищем сучасного мистецтва. Науковці вважають, що у мідному віці виготовлення посуду в найбільш високорозвинених археологічних культур перетворилося на повноцінне ремесло. Про що свідчать численні праці присвячені технології керамічного виробництва та його технічному оснащенню. Тому, аналіз формотворчих засад керамічних виробів, зокрема столового інвентарю трипільської доби дає спробу узагальнити дані про розвиток гончарства.

Отже, для комплексного вивчення трипільської культури як самостійного мистецького феномену першочергово постає необхідність ґрунтового аналізу вже проведених мистецтвознавчих та археологічних, історичних досліджень. Актуальною є потреба осмислити шлях становлення та розвитку гончарної традиції трипільської доби, виявити характерні риси столової кераміки, її місце і роль у культурному та побутовому просторі трипільців. Це дозволить глибше зрозуміти внесок трипільських гончарів у розвиток світового керамічного мистецтва та може дати поштовх для створення національної складової в формуванні сучасного дизайну в Україні.

Аналіз досліджень. Проблемою дослідження трипільської кераміки займається чимало вітчиз-

няних науковців, проте тема формотворення та орнаменталізації столової кераміки трипільської доби залишається до кінця не структурованою. Публікації найчастіше присвячені окремим експедиціям або ж технологічним експериментам. Дослідження сучасної проблематики з питань трипільської кераміки висвітлюють такі провідні науковці, як: Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. (Відейко, 2003; Відейко, 2020), Гошко Т.Ю. (Гошко, 2020; Відейко, Гошко, 2020), Магомедов Б.В., Овчинников Е.В. (Овчинников, 2012), Пашкевич Г.О., Рижов С.М. (Рижов, 2004), Ткачук Т.М. (Ткачук, 2018), Черняков І.Т., Цвек О.В. (Цвек, 1993) та інші. До ґрунтовних наукових праць останніх років, присвячених даній темі, можна віднести монографію «Дослідження виробів і технологій трипільської культури» (2020), де в контексті побіжно розкрито тему мальованого посуду трипільської культури, досліджено сировинну базу виготовлення фарб та ангобів і технологій їх нанесення та закріплення (Гошко, 2020).

Метою статті є обґрунтування основних формотворчих засад виготовлення столового посуду трипільської доби, а також дослідження впливу форм та декору трипільської кераміки на предмети сучасного дизайну. Систематизація головних здобутків трипільських ремісників вітчизняними науковцями, окреслення можливих напрямів подальших досліджень з затрунтою автором тематики.

Виклад основного матеріалу. З відкриттям пам'яток культури Трипілля-Кукутень (кінець XIX століття), її керамічні артефакти викликають

захват археологів, мистецтвознавців та широкого загалу публіки, що знається на мистецтві та є його поціновувачами. Ці керамічні вироби вражають не тільки різноманітним асортиментом, а й художньою витонченістю, багатством форм та технологією виготовлення.

Культура Трипільля-Кукутень – частина мегацивілізації старої Європи, що зародилась в VI–IV тис. до н.е. між Балканами, Карпатами і Дніпром та залишила нам численні артефакти. Це мільйони фрагментів кераміки, вироби з кременю та міді, розкопані та зафіксовані вченими залишки поселень та поховань.

Варто зазначити, що гончарне виробництво Трипільля пройшло досить складний та самостійний шлях розвитку. Воно сформувалось під впливом неолітичних культур. З появою кераміки людина піднялась на новий щабель перетворення природних ресурсів. Аналіз певних джерел (знайдених артефактів діяльності трипільців) дозволяє розглянути різні аспекти трипільського гончарства, які доводять високий рівень його розвитку.

Часто науковці за низкою техніко-технологічних, морфологічних, стилістичних і функціональних ознак поділяють трипільську кераміку на кухонну та столову. Така класифікація зустрічається абсолютно у всіх дослідників, що працюють з трипільським посудом (Яковишина, 2008: 458–466). В окрему групу виділяють предмети тарного призначення, які за техніко-технологічними та стилістичними ознаками можуть належати до обох категорій. Цей умовний розподіл базується на визначенні цільової функції, відмінності його технологічних, морфологічних та стилістичних ознак. У статті «Деякі аспекти класифікації трипільської кераміки (історіографія питання)» Яковишина Я. досить ґрунтовно аналізує та описує класифікацію кераміки трипільської доби за різними авторами (Яковишина, 2008: 458–466).

Різноманітність форм, величина об'ємів, функцій предметів столової кераміки вражає. Серед форм посуду переважають кубки, грушоподібні посудини з високим циліндричним горлом, біноклеподібні посудини, ложки, покоришки, миски, амфори, кратероподібні посудини (Позивай: 153–156; Яковишина Я., Куценяк О., 2017: 214–223). Наприклад, рання столова кераміка переважно має грушоподібну форму, виділяються чаші, глеки, горщики, покоришки, вази «фруктовниці». На середньому етапі значно розширюється діапазон форм – характерно плавнопровільні форми – кубки, амфори, горщики, покоришки, черпаки, моноклеподібні, бінокле-

подібні посудини, антропоморфні та зооморфні посудини. На початку пізнього трипільля посудинам характерна біконічність і гострореберність та певна стандартизація за розмірами і формою. Відтак, трипільські майстри виготовляли різні миски, кубки, біконічні, сфероконічні, грушоподібні посудини різних об'ємів, покоришки, амфори, кратери, біноклі, величезні зерновики та багато іншої столової кераміки.

Беззаперечно, при виробництві столової кераміки трипільської доби першим пріоритетом у створенні форми була функція, щоб керамічні вироби зручно було використовувати за різним призначенням. Другим пріоритетом формоутворення столової кераміки була технологія виготовлення. Тому, виробництво трипільської кераміки мало ряд послідовних етапів технологічного процесу: вибір глини та її підготовка, конструювання форми виробу, обробка поверхні, орнаментация та випал (Енциклопедія трипільської цивілізації: 276; Рижов, 2004: 211–212).

Насамперед, стародавні майстри для виготовлення столового посуду ретельно добирали глини з урахуванням не лише можливості формовки (пластичність, формоспроможність), але також поведіння маси при висиханні та випалі. Найчастіше вживались глини карбонатно глинисті, мергелисті, пластичні глини каолінового типу, пластичні глини із значним вмістом сполук заліза (Рижов, 2004: 211–212). В залежності від призначення керамічного виробу, його розмірів, складності форми, а також складу сировини, майстри виготовляли гончарне тісто з суміші різних сортів глини та органічних або неорганічних домішок. У публікації Т. Позивай вказано, що столова кераміка, знайдена у Новомиргородському та Голованіському районах, вироблялась із суміші білої та червоної глини з домішками піску та жорстви (Позивай: 153–156).

Також, варто відмітити, що при формуванні столового посуду трипільської доби застосовувалась декілька різних ліпних технік. Найпростішим способом була формовка посудини з одного шматка. Більш поширеним способом була техніка поступового наліплювання глиняних кілець (джгутів): форма нарощувалась по спіралі або замкнутими колами. Трипільці ще не знали швидкого гончарного круга, проте вони вміло використовували для формовки столового посуду поворотні пристрої – так звані повільний гончарний круг. Така технологія вірогідно і призвела до появи специфічних форм. Як відомо, центрувальні сили при достатньо швидкому обертанні маси глини на гончарному крузі дозволяють витягнути будь-яку

форму з глини, що в нижній частині має підпір, переважно циліндр або конус з невеликим кутом нахилу – завдяки чому можна будувати форму досить високою. Проте, у стародавніх майстрів також можна бачити зовсім інші форми – це конус, сфера та, навіть, синусоїд. Така форма виникає завдяки ручній ліпці з глини та повільному повертанні ємкості під час формовки.

Великі керамічні посудини конструювалися з двох частин – нижньої (до плічків) та верхньої (від плічків до вінця). В місці стику посудини формували широкі, іноді гостро-реберні плічки. Для досить міцного з'єднання двох частин додавалась глиняна стрічка, потім стінки посудин та з'єднувальні стики ретельно вигладжувались, і вже підсохлий корпус оброблявся ззовні та усередині кістяними або дерев'яними ножами-шпателями. Таким чином, досягалось вирівнювання стінок та зменшення їх товщини. Великі посудини формувались поступово, у кілька етапів. Нижні секції, що встигли підсохнути та затвердіти, витримували вагу наступних верхніх секцій тулубу. Щоб запобігти деформації нижньої частини корпусу від ваги верхньої, інколи під плічками посудину обв'язували мотузкою або стрічкою тканини (зафіксовано на посудинах з поселень Тальянки, Майданецьке, Томашівка).

В період пізнього Трипілля вже застосовувався удосконалений метод формовки, що підсилював міцність з'єднання глиняних кілець між собою – витягування пальцями глини від дна до вінців упоперек стрічок. Не виключено, що нижні частини окремих посудин та великих мисок набивалися по формах, бо у багатьох великих посудин нижня частина співпадає за розмірами та нахилом кута конусовидності з великими мисками. Без нижньої підтримки при такому крутому нахилі стінок в процесі формування посудина часто деформувалася.

Спеціальним технологічним прийомом обробки керамічних виробів трипільської доби було облицювання та ангобування, яке робило посудину міцнішою: поверхня ставала щільнішою і менш вологопроникною. Цей процес передбачав обробку поверхні додатковим шаром глиняної маси. Для цього використовувались глини, які йшли на формовку посуду спеціально оброблені або розведені, а при ангобуванні – виключно чужорідні глини, спеціально оброблені та розріджені (розведені водою). Ангобний шар був добрим ґрунтом для фарбування та розпису. Особливим видом декору кераміки було покриття вохрою або іншою фарбою після випалу, посуд набував помаранчевого або червоного кольору (Гошко, 2020; Енциклопедія трипільської цивілізації: 276).

Третім важливим пріоритетом у формуванні столового посуду був естетичний смак трипільців та їх бачення сакрального світу. Як відомо, внутрішній простір трипільського житла формувався протягом тисячоліть, він був тісно пов'язаний з магічним баченням світу трипільців. Кожен предмет вироблявся для певної функції: як господарської, так і магічної та мав своє місце у цьому просторі, підтримуючи гармонію трипільського інтер'єру. Тому, форми столової кераміки та їх декор мали бути естетичними, гармонійними між собою та стилістично підтримувати ансамблевність трипільського інтер'єру.

На ранньотрипільському посуді домінує заглиблена орнаментация. Візерунок вдавленими лініями розміщувався горизонтальними рядами або займав майже увесь тулуб посудини. На середньому етапі в східному ареалі продовжувався розвиток заглибленого декорування у вигляді горизонтальних та вертикальних рядів, півовалів, кутів, доповнювався пунктирним штампом. Канелюри виконувались дерев'яними або кістяними знаряддями. Канелюри також вкривалися білою або червоною фарбою, а поверхня була ангобована та лискована. Трапляється на східних територіях і розписний посуд. В західній зоні трипільської культури ще деякий час зберігалася кераміка з декором заглибленого орнаменту, але вже тут набуває розвитку посуд розмальований перед випалом. Посуд розписувався по горизонтальним зонам, або займав усю поверхню, миски та кратери могли розмальовуватись з обох боків. Спостерігається двокольоровий декор, який часто комбінується заглибленою орнаментацияю. Поступово біхромія займає основне місце в декорованому посуді, при цьому спостерігається більша різноманітність стилів розпису. На початку пізнього трипілля декорування посуду поступово стає монохромним: чорний колір стає провідним, орнаментация розташовується горизонтальними фризами, які розділяються на метопи.

Важливим нововведенням в орнаментации стають антропоморфні, зооморфні та рослинні зображення. Проте, на фінальному етапі скорочується кількість форм посуду та якість поступово погіршується, монохромний розпис стає максимально простим.

Висновки. Специфічні форми трипільської кераміки відкривають люду особливе бачення світу наших пращурів, естетику та логіку сприйняття простору їх цивілізації. Своєрідність та різноманітність форм та об'ємів столової кераміки

неможливо пояснити лише функціональними та технологічними властивостями. Можливо, це є вираженням своєрідного національного естетичного відчуття прекрасного.

Столовий посуд трипільської доби викликає справжнє захоплення досконалістю, різноманітністю форм та яскравістю декору. Знахідки підтверджують думку, що трипільські гончарі при виробництві цієї категорії кераміки досягли найвищого рівня майстерності: як в технологічному, так і в художньо-естетичному плані.

Саме у таких формах наші предки стримували найвище естетичне задоволення, саме такі форми повинні стати підґрунтям для подальшого розвитку пластичного формоутворення на теренах України. Естетика та стилістичні напрямки трипільської культури можуть існувати не тільки в традиціях народного декоративного мистецтва, але й надихнути на створення новітнього формотворчого напрямку в сучасному дизайні України. Надбання наших пращурів, сподіваємося, будуть оцінені та усвідомлені нашими нащадками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відейко М., Гошко Т., Відейко М. Дослідження та експериментальне відтворення технологій мальованого посуду трипільської культури. Київські історичні студії: науковий журнал. 2020. № 1 (10). С. 39–52. URL: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/212/257> (дата звернення: 10.07.2024). DOI: 10.28925/2524-0757.2020.1.6
2. Відейко М.Ю. Нові дослідження трипільської культури. С. 29–46. URL: https://www.researchgate.net/publication/348818138_NOVI_DOSLIDZENNA_TRIPILSKOI_KULTURI (дата звернення: 22.07.2024).
3. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. Київ, 2003. 184 с.
4. Гошко Т.Ю. Дослідження виробів і технологій трипільської культури: монографія. Київ, 2020. 78 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/347976399_Doslidzenna_virobiv_i_tehnologij_tripilskoi_kulturi_INVESTIGATIONS_OF_ARTIFACTS_AND_TECHNOLOGIES_OF_TRYPILLIA_CULTURE (дата звернення: 22.07.2024).
5. Енциклопедія трипільської цивілізації. Т.1. Книга перша. Гончарне виробництво племен трипільської культури (О. В. Цвек). Київ: ТОВ «Укрполіграфмедія». 703 с. С. 276.
6. Овчинников Е.В. Керамічний посуд трипільського поселення Небелівка (за результатами розкопок 2009 р.). Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. Київ: ІА НАН України, 2012. Вип. 8. С. 30–37.
7. Позивай Т. Д. Наукові записки. серія історичні науки. Вип.10. с. 153–156. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://core.ac.uk/download/pdf/53036032.pdf> (дата звернення: 04.07.2024).
8. Рижов С. Трипільська цивілізація у спадщині України: матеріали наук.-практ. конф. «Трипілля: до 110-річчя відкриття трипільської культури», 30–31 травня 2003 р. К.: Вид. центр «Просвіта», 2004. С. 211–212.
9. Ткачук Т. М. Контакти енеолітичних культур та їх локальних груп на території Прикарпаття, Західного Поділля і Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2018. Вип. 22. С. 54–90. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001024053> (дата звернення: 10.07.2024).
10. Цвек О. Релігійні уявлення населення трипілля. Археологія. 1993. № 3. С. 74–90.
11. Яковишина Я. Деякі аспекти класифікації трипільської кераміки (історіографія питання). Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2008. Вип. 12. С. 458–466. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/12/39Jkovyshyna.pdf> (дата звернення: 19.06.2024).
12. Яковишина Я., Куценяк О. Формування трипільської колекції у фондах львівського історичного музею. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 2017. Вип. 21. С. 214–223.

REFERENCES

1. Videiko M., Hoshko T., Videiko M. (2020) Doslidzhenia ta eksperymentalne vidtvorennia tekhnolohii malovanoho posudu trypilskoi kultury. [Research and experimental reproduction of the technologies of painted dishes of the Trypilian culture] Kyivski istorychni studii: naukovyi zhurnal, 1 (10). 39–52. URL: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/212/257> [in Ukrainian].
2. Videiko M.Iu. Novi doslidzhennia trypilskoi kultury. [New studies of Tripoli culture] P. 29-46. URL: https://www.researchgate.net/publication/348818138_NOVI_DOSLIDZENNA_TRIPILSKOI_KULTURI [in Ukrainian].
3. Videoko M.Yu.(2003) Trypil civilization. [Trypil civilization]. Kyiv. 184. [in Ukrainian].
4. Hoshko T.Iu. (2020). Doslidzhennia vyrobiv i tekhnolohii trypilskoi kultury [Study of products and technologies of Tripoli culture: monograph.]: monohrafiia. Kyiv. 78. URL: https://www.researchgate.net/publication/347976399_Doslidzenna_virobiv_i_tehnologij_tripilskoi_kulturi_INVESTIGATIONS_OF_ARTIFACTS_AND_TECHNOLOGIES_OF_TRYPILLIA_CULTURE [in Ukrainian].
5. Entsyklopediia trypilskoi tsyvilizatsii [Encyclopedia of Tripoli civilization.](2004). T.1. Knyha persha. Honcharne vyrobnytstvo plemen trypilskoi kultury (O. V. Tsvek) [Pottery production of tribes of Trypil culture]. Kyiv: TOV «Ukrpolihrafmediiia» [Ukrpoligrafmedia LLC.]. 703. 276. [in Ukrainian].
6. Ovchynnykov E.V.(2012) Keramichniy posud trypilskoho poselennia Nebelivka (za rezultatamy rozkopok 2009 r.) [Ceramic dishes of the Trypil settlement of Nebelivka (according to the results of excavations in 2009)]. Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy: Zb. nauk. pr. Kyiv: IA NAN Ukrainy. 8. 30–37. [in Ukrainian].
7. Pozyvai T. D. Naukovi zapysky. seriia istorychni nauky. 10. 153–156. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://core.ac.uk/download/pdf/53036032.pdf> [in Ukrainian].

8. Ryzhov S. (2004) Trypilska tsyvilizatsiia u spadshchyni Ukrainy: materialy nauk.-prakt. konf. «Trypillia: do 110-richchia vidkryttia trypilskoi kultury» [Trypillian civilization in the heritage of Ukraine: scientific and practical materials. conf. “Trypillia: to the 110th anniversary of the discovery of Trypillian culture”], 30–31 travnia 2003 r./S.Ryzhov. K.: Vyd. tsentr «Prosvita», 211–212. [in Ukrainian].
9. Tkachuk T. M. (2018) Kontakty eneolitychnykh kultur ta yikh lokalnykh hrup na terytorii Prykarpattia, Zakhidnoho Podillia i Volyni. [Contacts of Eneolithic cultures and their local groups in the territory of Prykarpattia, Western Podillia and Volhynia.] *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni* [Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area] *J. 22.* 54–90. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001024053> [in Ukrainian].
10. Tsvek O. (1993) Relihiini uivlennia naseleennia trypillia [Religious ideas of the population of Tripoli]. *Arkeolohiia.* 3. 74–90. [in Ukrainian].
11. Yakovyshyna Ya. (2008) Deiaki aspekty klasyfikatsii trypilskoi keramiky (istoriohrafia pytannia) [Some aspects of the classification of Trypillian ceramics (historiography of the issue)]. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni* [Materials and research on the archeology of Prykarpattia and Volyn.]. 12. 458–466. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/12/39Jkovyshyna.pdf> [in Ukrainian].
12. Yakovyshyna Ya., Kutseniak O. (2017) Formuvannia trypilskoi kolektsii u fondakh lvivskoho istorychnoho muzeiu. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni* [Formation of the Trypoli collection in the funds of the Lviv Historical Museum. Materials and research on the archeology of Prykarpattia and Volyn.]. Lviv. 21. 214–223. [in Ukrainian].